

**ФУҚАРОЛИК ПРОЦЕССИДА УЧИНЧИ ШАХСЛАР
ТУШУНЧАСИ ВА АҲАМИЯТИ**

Иброхимова Мухаббат Маликовна

Судьялар олий мактаби тингловчиси

Аннотация: *Мазкур мақола фуқаролик процессида учинчи шахслар тушунчаси ва аҳамияти ёритилган. Фуқаролик процессида учинчи шахсларнинг ўзига хос хусусиятлари миллий қонунчилик асосида таҳлил қилинган ҳолда назарий ва амалий ҳиҳатдан таҳлил қилинган. Шунингдек, фуқаролик процессида учинчи шахслар иштирокининг ўзига хос жиҳатлари ёритилган. Шу билан бирга, мазкур соҳага оид назарий ва амалий олимлар, тажрибали амалиётчи ходимларнинг фикр ва мулоҳазалари таҳлил қилинган.*

Калит сўзлар: *фуқаролик процесси, тарафлар, даъвогар, жавобгар, учинчи шахслар, низо предметиға нисбатан мустақил талаблар билан арз қилувчи учинчи шахслар, низо предметиға нисбатан мустақил талаблар билан арз қилмайдиган учинчи шахслар, манфаатдор шахслар, умумий юрисдикция судлари, фуқаролик процессуал тамойиллари.*

**ПОНЯТИЕ И ЗНАЧЕНИЕ ТРЕТЬИХ ЛИЦ В ПРОЦЕССЕ
ПОЛУЧЕНИЯ ГРАЖДАНСТВА**

Иброхимова Мухаббат Маликовна

Студент Высшей школы судей

Аннотация: *В данной статье раскрывается понятие и значение третьих лиц в гражданском судопроизводстве. Специфика третьих лиц в гражданском процессе анализируется с теоретической и практической точки зрения на основе национального законодательства. Также выделены*

специфические аспекты участия третьих лиц в гражданском процессе. При этом были проанализированы мнения и мнения учёных-теоретиков, опытных практиков в данной области.

***Ключевые слова:** гражданский процесс, стороны, истец, ответчик, третьи лица, третьи лица, предъявляющие самостоятельные требования в отношении предмета спора, третьи лица, не предъявляющие самостоятельных требований в отношении предмета спора, заинтересованные лица, суды общей юрисдикции, принципы гражданского процесса.*

КИРИШ

Дунё мамлакатларининг глобаллашуви жараёнида Ўзбекистонда суд-ҳуқуқ соҳасини ислоҳ этиш ва модернизация қилиш йўлидаги изчил ҳаракатларни кучайтириш, уларни янги, янада юқори босқичга кўтариш устувор вазифа қилиб белгиланган.

Ҳозирги кунда миллий қонунчилигимиз мустаҳкамланиб, хорижий давлатлар тажрибаси ҳамда халқаро ҳуқуқнинг умумъетиروف этилган қоидалари устунлиги тан олинган ҳолда такомиллаштирилмоқда. мамлакатимизда амалга оширилган кенг кўламли ислоҳотлар натижасида миллий давлатчилик ва суверенитетни мустаҳкамлаш, жамиятда қонун устуворлиги, инсон ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш ҳамда фуқаролар бунёдкорлик салоҳиятини рўёбга чиқариш учун зарур шарт-шароитлар яратилди.

Ўзбекистон Республикасида инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш, мамлакатнинг ижтимоий-иқтисодий тизими изчиллик билан такомиллаштириш ва модернизация қилиш жараёни амалга оширилмоқда. Бу эса аҳолининг ҳаёт сифати, инвестиция иқлими, ишчанлик муҳитини яхшилаш ва бизнесни ривожлантириш имконини беради. Бу вазифаларнинг ижросини сўзсиз таъминлаш пировардида ватанимиз тараққиётини янада юксалтириш ва халқимиз фаровонлигини оширишга қаратилган бўлиб, бунда халқаро ҳуқуқнинг умумъетиروف этилган қоидалари ва халқаро

ташкilotларнинг тавсиялари муҳим аҳамият касб этмоқда.

Мамлакатимизда амалга оширилаётдан ислоҳотлар негизда инсонга эътибор бериш, уларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини амалга оширишда кенг имкониятлар яратиш ҳамда уларнинг бузилган ҳуқуқларини тиклашга қаратилмоқда.

Барча ислоҳотлар туб негизда албатта инсон ҳуқуқ ва манфаатлари, уларнинг учинчи шахслар томонидан бузилишларини олдини олиш ва ҳимоя қилиш – ягона мақсади ётади. Юртимизда кенг кўламда ушбу соҳада амалга оширилаётган ишлар суд-ҳуқуқ соҳасини изчил равишда босқичма-босқич либераллаштириш сиёсатининг қай даражада ўз натижасини бераётганлиги Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёев томонидан илгари сурилган “Инсон манфаатлари ҳамма нарсадан устун” [1] деган олийжаноб ғояни амалдаги дадиллиги десак муболаға бўлмайди.

Айниқса, суд-ҳуқуқ соҳасида кенг кўламда ислоҳотлар амалга оширилиб, суд ҳокимиятининг чинакам мустақиллиги таъминлаш, судларда ишларни кўришни такомиллаштириш бўйича тизимли ишлар амалга оширилмоқда. Бугунги кунда мамлакатимизда суд-ҳуқуқ тизими изчиллик билан такомиллаштирилмоқда ва модернизация қилинмоқда. Шунини алоҳида таъкидлаш жоизки, жамиятимизда фуқаровий-ҳуқуқий муносабатларнинг шиддат билан ўсиб бориши натижасида тарафлар ўртасида низоли ҳолатларнинг юзага келиши ва уларни ҳал этишда суд ҳокимияти муҳим ўрин эгалламоқда.

Хусусан, Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 55-моддасида “ҳар кимга бузилган ҳуқуқ ва эркинликларини тиклаш учун унинг иши қонунда белгиланган муддатларда ваколатли, мустақил ҳамда холис суд томонидан кўриб чиқилиши ҳуқуқи кафолатланади” [2] деб белгиланган.

Шунингдек, “Судлар тўғрисида”ги Қонуннинг 14-моддасига кўра, Ўзбекистон Республикаси фуқаролари, чет эл фуқаролари ва фуқаролиги бўлмаган шахслар давлат органлари ҳамда бошқа органларнинг ҳар қандай ғайриқонуний қарорлари, уларнинг мансабдор шахсларининг хатти-

ҳаракатларидан (ҳаракатсизлигидан), шунингдек ҳаёти ва соғлиғи, шаъни ҳамда кадр-қиммати, шахсий эркинлиги ва мол-мулки, бошқа ҳуқуқ ва эркинликларига тажовузлардан суд ҳимоясида бўлиш ҳуқуқига эга. Юридик шахслар ҳам суд ҳимоясида бўлиш ҳуқуқига эгадир [3].

Шу билан бирга, Фуқаролик процессуал кодексининг 3-моддасига асосан, ҳар қандай манфаатдор шахс бузилган ёки низолашилаётган ҳуқуқи ёхуд қонун билан қўриқланадиган манфаатини ҳимоя қилиш учун фуқаролик суд ишларини юритиш тўғрисидаги қонунчиликда белгиланган тартибда фуқаролик ишлари бўйича судга (судга) мурожаат қилишга ҳақли [4].

Мазкур норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар орқали фуқароларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ва бузилган ҳуқуқларини тиклаш бўйича судга шикоят қилиш ҳуқуқини кафолатлайди.

Статистик маълумотларга таянадиган бўлсак, Фуқаролик ишлар бўйича судлар томонидан биринчи инстанцияда кўрилган ишлар 2020 йилда 276 937 тани ташкил қилган бўлса, 2022 йилда 863 883 та [5] ни ташкил қилган бўлиб, мазкур судларда кўрилган ишлар 3,1 бараварга ошганини кўришимиз мумкин. Бу эса ўз навбатида судлар иш ҳажмининг ортиб бориши ва ишнинг сифатига таъсир қилиши мумкин. Шу муносабат билан ишларни ҳар томонлама ва қонуний кўриб чиқиш талаб этилади. Айниқса, моддий ва процессуал нормаларга амал қилган ҳолда кўриб чиқиш лозим.

Маълумки, одатда фуқаролик суд ишларини кўришда тарафларда даъвогар ва жавобгар иштирок этиб, суднинг вазифаси тарафлар ўртасидаги низоли ҳолатни ҳал этиш ва адотали қарор чиқаришдан иборат.

Бироқ, фуқаролик ишлари бўйича суд ишларини юритишда тарафлардан ташқари бошқа манфаатдор шахслар ҳам иштирок этиши мумкин. Улар кўрилаётган иш юзасидан манфаатдор бўлиб, ўз ҳуқуқларини ҳимоя қилиши мақсадида суд томонидан жалб этилиши мумкин.

Фуқаролик ишини умумий юрисдикция судларида кўриб чиқиш нафақат ишда бевосита иштирок этувчи шахсларнинг манфаатларига дахл қилиши мумкин. Бали, бошқа шахсларнинг манфаатларига таъсир қилиши

ёки бошқа шахслар ишни ҳал қилиш учун муҳим бўлган маълумотларга эга бўлиши мумкин. Уларнинг фуқаролик процессида иштирок этиши муҳим, чунки фақат бу ҳолатда фуқаролик процессуал тамойиллари тўлиқ амалга оширилади [6].

Хусусан, Фуқаролик процессуал кодексининг 15-моддасига асосан, суд тақдим этилган материаллар ва тушунтиришлар билан чекланмасдан, ишнинг ҳақиқий ҳолатларини, тарафларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятларини ҳар тарафлама, тўлиқ ва холисона аниқлаш учун қонунга мувофиқ чоралар кўришга ҳақли.

Суд ишда иштирок этувчи шахсларга уларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятларини тушунтириши, уларни процессуал ҳаракатларни амалга ошириш ёки амалга оширмаслик оқибатлари тўғрисида огоҳлантириши ҳамда ишда иштирок этувчи шахсларга ўз ҳуқуқларини амалга оширишида кўмаклашиши керак.

Шуни инобатга олиш лозимки, фуқаролик суд иши суднинг иш юритишга қабул қилингандан кейин ҳал қилиниши керак бўлган энг муҳим масала бу процесс иштирокчиларининг таркиби тўғрисидаги масала, деб ҳисоблаймиз. Албатта, даъвогар ва жавобгар ўртасида низо бор, лекин кўпинча бу низо процессда иштирок этиши керак бўлган бошқа шахсларга ҳам таъсир қилиши мумкин. Бундан ташқари, суднинг вазифаси фуқаролик ишида тўғри қарор қабул қилишдир, бу кўпинча фуқаролик процессида бошқа шахсларнинг иштирокини ҳам талаб қилади [7]. Фуқаролик процессида иштирок этувчи шахсларнинг алоҳида гуруҳи учинчи шахслар ҳисобланади.

Хусусан, Фуқаролик процессуал кодексининг 39-моддасига кўра, тарафлар, учинчи шахслар, уларнинг вакиллари, ариза берувчилар ва судда кўриладиган алоҳида тартибда юритиладиган ишлар бўйича бошқа манфаатдор шахслар, прокурор, ишда бошқа шахсларнинг ҳуқуқлари ва қонун билан қўриқладиган манфаатларини ҳимоя қилишда иштирок этадиган давлат бошқаруви органлари, ташкилотлар ва айрим фуқаролар

ишда иштирок этувчи шахслар деб тан олинади.

Демак, бундан кўринадикки, учинчи шахслар фуқаролик суд ишларини юртишда ишда иштирок этувчи шахслар сифатида иштирок этиши мумкин.

Кодекснинг 45-моддасига кўра, даъвогарлар ва жавобгарлардан ҳар бири бошқа тарафга нисбатан процессда мустақил равишда иштирок этади. Учинчи шахслар ҳам процессда биргаликда иштирок этишлари мумкин.

Бундан кўринадикки, фуқаролик суд ишларини юритишда учинчи шахслар алоҳида ҳуқуқий мақомга эга бўлиб, суд ишларини юритишда иштирок этиши мумкин.

Агар судя учинчи шахсни процессга киритиш мумкинлиги тўғрисида қарор қабул қиладиган вазият мавжуд бўлса, даъвогар, жавобгар ва жараёнда иштирок этувчи учинчи шахс ўртасидаги ҳуқуқий боғлиқлик фактларини аниқлаш муҳимдир. Учинчи томон жараённинг натижасига қандай таъсир кўрсатиши мумкинлигини аниқлаш муҳимдир. Шу билан бирга, судя жараёни кечиктирмаслиги керак, шунинг учун агар учинчи шахснинг иштироки ишни ҳал қилишга ҳеч қандай ёрдам бермаса, бу шахснинг ишда иштирок этишига йўл қўйилмайди. Шундай қилиб, фуқаролик процессида иштирок этиш учун учинчи шахсни жалб қилишда унинг иштирокчилар билан алоқаси, шунингдек, ушбу низога муносабати ва уни тўғри ҳал қилишга ёрдам берадиган зарур маълумотларга эга бўлиш имконияти тўлиқ тушунтирилиши керак.

Фуқаролик ишини умумий юрисдикция судларида кўриб чиқиш нафақат жараёнда бевосита иштирок этувчи шахсларнинг манфаатларига дахл қилиши мумкин, балки бошқа шахсларнинг манфаатларига таъсир қилиши ёки бошқа шахслар ишни ҳал қилиш учун муҳим бўлган маълумотларга эга бўлиши мумкин. Уларнинг фуқаролик процессида иштирок этиши муҳим, чунки фақат бу ҳолатда фуқаролик процессуал тамойиллари тўлиқ амалга оширилади.

Фуқаролик процессуал қонунчиликда учинчи шахсларнинг турлари ва уларнинг процессуал ҳуқуқ ва мажбуриятлари белгиланган бўлиб, шунга

кўра фуқаролик суд ишларини юритишда иштирок этади.

Учинчи шахслар – фуқаролик ҳуқуқида бевосита фуқаролик ҳуқуқий муносабатларда иштирок этмайдиган, лекин вужудга келган ҳуқуқий муносабатда муайян даражада ҳуқуқ ва мажбурият туғдирадиган субъектлар [8] дир. Бунда фуқаровий ҳуқуқий муносабатларда бевосита иштирок этмайдиган, бироқ бундай муносабатларни амалга оширишда бошқа шахслар, яъни учинчи шахсларнинг ҳуқуқ ва манфаатларига даҳл қилса бундай шахслар фуқаровий ҳуқуқий муносабатларга учинчи шахс сифатида киришади.

Фуқаролик процессида даъвогар билан жавобгар ўртасидаги низонинг ҳал этилишидан манфаатдор бўлган жисмоний ёки юридик шахслар. Учинчи шахслар даъвогар ёки жавобгар сифатида фуқаролик процессида иштирок этмайди, бироқ, суд томонидан чиқариладиган ҳал қилув қарори уларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятларига бевосита таъсир кўрсатади. Манфаатдорлик характериға кўра, бундай шахслар мустақил талаблар билан арз қилувчи (мустақил даъво қилувчи) ва мустақил талаблар билан арз қилмайдиган (мустақил даъволари бўлмаган) учинчи шахсларға ажратилдилар [9].

Хусусан, Фуқаролик процессида учинчи шахсларнинг икки тури кўрсатилган бўлиб, низо предметиға нисбатан мустақил талаблар билан арз қилувчи учинчи шахслар ҳамда низо предметиға нисбатан мустақил талаблар билан арз қилмайдиган учинчи шахсларға бўлинган.

Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик процессуал кодексининг 48-моддасиға асосан, низонинг предметиға нисбатан мустақил талаблар билан арз қилувчи учинчи шахслар суд томонидан ҳал қилув қарори қабул қилингуниға қадар ишға киришиши мумкин. Улар даъвогарнинг барча ҳуқуқларидан фойдаланади ва унинг барча мажбуриятларини ўз зиммасиға олади.

Агар низонинг предметиға нисбатан мустақил талаблар билан арз қилувчи учинчи шахслар ишға суд муҳокамаси бошланганидан сўнг киришган бўлса, ишни кўриш бошидан бошланади.

Демак, мустақил талаблар билан арз қилувчи учинчи шахслар иккала томонга ёки улардан бирига умумий асосларда даъво қилиб, бошланиб кетган процесга киришади [10]. Бундай турдаги учинчи шахслар суд томонидан ҳал қилинаётган масала юзасидан ўзининг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларига даҳл қиладиган масала юзасидан ишда иштирок этиш ҳуқуқига эга бўлиб, даъвогарнинг барча ҳуқуқларидан фойдаланади ва унинг барча мажбуриятларини ўз зиммасига олади.

Шунингдек, учинчи шахсларнинг иккинчи тури ҳисобланган низонинг предметиға нисбатан мустақил талаблар билан арз қилмайдиган учинчи шахслар тушунчаси Фуқаролик процессуал кодексининг 49-моддасида белгиланган бўлиб, унга кўра, низонинг предметиға нисбатан мустақил талаблар билан арз қилмайдиган учинчи шахслар, агар иш бўйича қабул қилинадиган ҳал қилув қарори уларнинг тарафлардан бириға нисбатан бўлган ҳуқуқларига ёки мажбуриятларига таъсир этадиган бўлса, суд томонидан ҳал қилув қарори қабул қилингуниға қадар даъвогар ёки жавобгар тарафида ишға киришиши мумкин. Улар тарафларнинг, прокурорнинг, ишда иштирок этувчи бошқа шахсларнинг илтимосномаси бўйича ёхуд суднинг ташаббуси билан ҳам ишда иштирок этишға жалб қилиниши мумкин.

Низонинг предметиға нисбатан мустақил талаблар билан арз қилмайдиган учинчи шахслар тарафларнинг процессуал ҳуқуқларидан фойдаланади ва уларнинг процессуал мажбуриятларини ўз зиммасига олади, бундан арз қилинган талабларнинг асосини ёки предметиғни ўзгартириш, миқдорини кўпайтириш ёки камайтириш, улардан воз кечиш ҳуқуқи мустасно.

Агар низо предметиға нисбатан мустақил талаблар билан арз қилмайдиган учинчи шахс ўз ҳаракатлари ёки ҳаракатсизлиги оқибатида даъвогарнинг ҳуқуқлари бузилганлиги тўғрисида арз қилинган талабларни тан олган тақдирда, суд мажбуриятни бажаришни учинчи шахс зиммасига юклатиш тўғрисида ҳал қилув қарори қабул қилишға ҳақли. Худди шундай ҳолларда, даъвогар ва мустақил талаблар билан арз қилмайдиган учинчи

шахс ўртасида келишув битими ёки медиатив келишув тузилишига йўл қўйилади.

Агар низонинг предметиға нисбатан мустақил талаблар билан арз қилмайдиган учинчи шахс ишға суд муҳокамаси бошлангандан сўнг киришган бўлса, ишни кўриш бошидан бошланади.

Учинчи шахсларнинг мазкур тури кўпроқ меҳнат, фуқаролик ва оилавий низоларни кўришда кўп кузатилиб, тарафларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятларига даҳл қила оладиган ҳолатларда жалб қилинади. Улар ишда даъвогар ёки жавобгар тарафида қатнашиши мумкин бўлиб тарафларнинг ҳуқуқларидан чекланган ҳолда фойдаланади.

ХУЛОСА

Юқоридагиларга асосланиб хулоса қиладиган бўлсак, фуқаролик процессида учинчи шахслар фуқаролик суд ишларини юртишда ишда иштирок этувчи шахслар сифатида иштирок этиши мумкин бўлиб, процессуал қонунчиликда белгиланган процессуал ҳуқуқ ва мажбуриятларга эга бўлади. Шунингдек, суд процессида икки тури кўрсатилган бўлиб, низо предметиға нисбатан мустақил талаблар билан арз қилувчи учинчи шахслар ҳамда низо предметиға нисбатан мустақил талаблар билан арз қилмайдиган учинчи шахсларга бўлинган.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. <http://uza.uz/uz/society/prezidentimizning-nutqi-mamlakatimizda-inson-manfaatlari-ham-20-09-2017>.
2. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. Мазкур янги таҳрирдаги Ўзбекистон Республикаси Конституцияси 2023 йил 30 апрель куни ўтказилган Ўзбекистон Республикаси референдумида умумхалқ овоз бериш орқали қабул қилинган. (Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 01.05.2023 й., 03/23/837/0241-сон) <https://old.lex.uz/docs/6445145>.
3. Ўзбекистон Республикасининг 2021 йил 28 июлдаги “Судлар тўғрисида”ги ЎРҚ-703-сон Қонуни // Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 29.07.2021 й., 03/21/703/0723-сон. <https://old.lex.uz/docs/5534923>.

4. Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик процессуал кодекси. (Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 27.04.2023 й., 03/23/833/0236-сон). <https://old.lex.uz/docs/3517337#3517976>.
5. Фуқаролик ишлари бўйича судларнинг 2018-2022 йиллар ҳамда 2023 йил 9 ойлик фаолият яқунларининг асосий кўрсаткичлари// <https://stat.sud.uz>.
6. Мирошниченко И. Р. “Некоторые проблемные вопросы участия третьих лиц в гражданском судопроизводстве”. Вопросы студенческой науки Выпуск №6 (58), июнь 2021.
7. Мирошниченко И. Р. “Некоторые проблемные вопросы участия третьих лиц в гражданском судопроизводстве”. Вопросы студенческой науки Выпуск №6 (58), июнь 2021.
8. <https://qomus.info/encyclopedia/cat-u/uchinchi-shaxslar-uz/>
9. <https://qomus.info/encyclopedia/cat-u/uchinchi-shaxslar-uz/>
10. <https://qomus.info/encyclopedia/cat-u/uchinchi-shaxslar-uz/>